

Bahtiyar Vahabzade'nin Ruh ve Fikir Dünyası

Hüsniye MAYADAĞLI*

ÖZ

Yüreğinden *aşır taşan, çaprazlaşan duygularını, beynini kemiren fikirlerini* anlatmakta seçtiği şiir sanatıyla, vatanının ve halkının *ağrı-acılarını, şahsi ağrı-acıları* gibi kendi kalp ateşinde pişirerek söz incilerini dizen Bahtiyar Vahabzade, işlediği konular ve o konulara yaklaşım tarzıyla, tam bir *millet şairi ve gönül adamı* portresi çizer. Kendisinin de *gönül çiçekleri* ismini verdiği şiirlerini esas alarak yapılan bu incelemede, şairin ruh ve fikir dünyasının yapı taşları tespit edilmek suretiyle sanatkârın mizacı hakkında bir değerlendirme yapılmak istenmiştir.

Halk şairi Vahabzade, insanoğlunun gelip geçici olduğunu bu yüzden, bu topraklardan aldığı, bu topraklara vermesi gerektiğine inanan bir kişi olarak şiirinin her bir hecesini de vatan toprağından yarattığını söyler. Ona şiirlerini yazdıran kuvvet "öz tanrısı gibi daima yüreğinde fikrinde taşıdığı" vatan ve millet sevgisidir. Buna bağlı olarak Vahabzade, *akideye uyanık olan şair* ister. "Yazmak hatırına yazmak hiç ne yazmak demektir. Çünkü yazmak, yaratmak, yalnız büyük gayeye çatmanın yoludur." Bu sözlerin şairini, tabiatıyla *gaye adamı* olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Onun gayesi mukaddes bir sevgiden doğmaktadır: Vatan sevgisi. Duygu ve düşünceleri de bu sevgi etrafında şekillenir, bu şekiller bazen mısralara dönüşür şiirleri oluşturur; bazen de bir drama metnine, bir fikir yazısına dönüşür.

Anahtar Kelimeler: Bahtiyar Vahabzade, gaye adamı, akide, şiir, şair, mizaç.

ABSTRACT

Bakhtiyar Vahabzade's World of Ethos and Ideas

Bakhtiyar Vahabzade drew a portrait of the voice of his country and the man of feelings with his approach to the themes, and his style combines his personal sorrows and the sorrows of his people and his country in his poems. In this article, an evaluation was done on his temper de-

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, AMASYA, e-posta: husniyemayadagli@hotmail.com

termining his world of ethos and the key stones of his ideas and basing on the poems which he called 'Flowers of Feelings'.

As a poet of the general public, Vahabzade believed that every syllable of his poems was created by the land of his country and said that he had to give everything what he had taken from his country again back to his country with the belief that the human being was mortal. The inspiration which he always carried in him was the love of his country and the people. He always expressed that a poet should be the man of ideals. He never wrote his poems to write for nothing. He argued that writing poems meant to create something and the poems should serve to reach the ideals. So it is necessary to accept his poems written by a man of ideals. His objective was arisen from the sacred love: Love of his country. His ideas and feelings were shaped around this love of his country. These lines turned into poems and sometimes into dramas and articles.

Key Words: Bakhtiyar Vahabzade, man of ideals, ideals, poem, poet, temper.

Giriş

İnsan duygu ve düşünceleriyle var olur. Fakat her insan duygu ve düşüncelerini diğer insanlara anlatamaz. Anlatmayı başaran her insan da bunu edebî bir üslûpla okuyana zevk verecek tarzda sunamaz. Sanatkâr, iç dünyasının zenginliklerini, güzelliklerini haz ya da elem duygularıyla süzerek, şekillendirerek, estetik bir üslûp içerisinde okuyucusuyla buluşturan kişidir. Çağdaş Türk dünyası edebiyatının unutulmayacak isimlerinden biri olan Bahtiyar Vahabzade de iç dünyasının inişlerini, yokuşlarını, dolaylarını eserlerinde ilmek ilmek işlerken, bir nevi *yeniden doğuşunu* gerçekleştirmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'nin iç âlemini, fikir ve his dünyasıyla değerlendirmek için, şairi, *değişmez akidesine* ters düşmeyen mısra ve satırlarda aramak gerekir, içinde yaşadığı rejim dolayısıyla söylemek zorunda kaldığı şeylerde değil. Vahabzade'nin görünen "ben"i ile görünmeyen "ben"i bunlardır. Kendisinin dediği gibi;

"Eğer boylanmırsa sözüm özümden
Başga men eyleşip benim yerimde
Bir nadan sözüne susuramsa men
Demek gizlenmişem men öz sebrimde."¹

O, milletinin ve hakikatlerin haykırın sesi olmak kararlılığındadır. Yaşadığı devir itibariyle de milletin ihtiyaç duyduğu bir insan tipidir. O, "bahtiyar asırların", *bahtiyar bir halkın* da evladı değildir; adı *Bahtiyar*dır; ama kendi-

1 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlü Söhbət*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 71.

si *bahtiyar* değildir. Bahtiyar Vahabzade, hür ve bağımsız bir Azerbaycan'da dünyaya gelmemiş; fikrin ve hissin hür olarak söylendiği bir ülkede yetişmemiş olmasına rağmen *azatlık ve kulluk* arasındaki farkı da çok iyi bilir.

Halkın gücünün büyüklüğünden söz açıp bu gücün nelere kadir olacağına dikkat çeken Bahtiyar Vahabzade "Halk yanmazsa dönüp millet olamaz"² fikrindedir. Nasıl "güneş alışmazsa gün doğmaz" işte öyle. "Bir halkın sağlığı, geleceği de" onun için "alışıp yanan"lara bağlıdır.³ Bu tutuşup yananlar içinde o milletin şairlerinin de önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerektir.

Vahabzade, yaşadığı vatanının gerçeklerini, tarihini, bugününü anlayan, yorumlayan bir vatansever olarak geleceğe ışık tutmak, halkının sözcüsü olmak arzusundadır. Buna bağlı olarak da şiirlerinde birbirine eş veya yakın anlamlı olarak kullandığı *megsed, amal, egide, inam, meslek* kelimeleriyle kendini ifade etmiştir; O bir maksadın peşinde koşan, emelleri, inançları için yaşayan idealist bir insandır, kendini de böyle tanımlar:

"Gayesiz, megsedsiz ömür sürmedim
Verdim ezablara men öz gelbimi
Derede tepede dolay görmedim
Menim içimdeki dolaylar kimi..."⁴

Vahabzade, ideallerinin peşinde koşar, sanatını da bu gayeye hizmet için bir araç olarak görür. Kendi tanımlamasıyla, *akideye uyanık olan –idealist– şair* ister.

"Yazmak hatırına yazmak hiç ne yazmak demektir. Çünkü yazmak, yaratmak, yalnız büyük gayeye çatmanın yoludur. Yol ise maksat olamaz, yol vasıttadır. Şiir, sanat yoluna gelince bu yol dışardan çok kolay görünür. Bu âleme başvurup yalnız onun azap ve işkencelerini tattıktan sonra onun çetinliğini derk edersin. O zaman da görürsün ki, ömrün yarısı geçmiş, yarattıklarının ise sanat bahadırlarının yarattıkları karşısında çok sönüktür. Bak, yalnız bu büyük hakikati derk eden sanatkârlar yarı yolda kalmaz zirvelere can atar."⁵

Vahabzade için, sanat ve hakikat yan yanadır. O, yazdıklarıyla hakikatleri dile getirmeye çalışır. Dünyayı dünyaya gösteren, temizlik, yücelik, hıyanet bilmeyen sanatın diliyle olacaktır. Dolayısıyla yücelik aşkıyla yaşayanların mesleği düzlükten ayrılmayacaktır.⁶ Sanatta da bir asker gibi sağlam, dik duruşlu olunmasını isteyen⁷ Bahtiyar Vahabzade, için "hakikat, yaratıcılığın şah damarıdır." İşte bu sözü kendine bir prensip olarak kabul eden Bahtiyar

2 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı Bakü, s.92.

3 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlə Söhbət*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 39.

4 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı Bakü, s. 51.

5 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işıq Derin Gatlara Işıq*, Yazıcı, Bakü, s. 132-133.

6 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü, s. 120.

7 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, 2.C. s. 135.

Vahabzade eserlerinde, hakikatler silsilesinden olan “totaliter rejime itiraz” etmiş bu yüzden de takip edilmiş, adı “kara listeye” alınmış, birçok mahrumiyetlere maruz kalmış yine de hakikat yolundan sapmamıştır.⁸

“Şair-od gaynağı, şe'r-gülledir
Barıtsız şe're şe'r deyilmez.
Şairi olmayan bir halg kütledir
Amalsız bir kütle halg ola bilmez.”⁹

Yukarıdaki mısralarda ifade ettiği gibi, şairin halkın yol göstericisi olması- nı isteyen Bahtiyar Vahabzade, şiirinde soğukkanlılara, adam başlı yılanlara nefretini gizlememiş, açık sözlü olmuştur.

“Civa gibi soğuk görüp inenleri, sıcak görüp kalkanları; namusunu, gayre- tini bir tek ılık bakış kazanmak için satanları, sonra da bu alış verişin göl- gesinde rahat rahat yatanları kamçlamış; Öz adını inkâr edip ünvana kara iftira yazanları; düz metlebi eğrisiyle yorumlayanları; görünüşüyle gülüş, emeliyle zehir eken şeker sözlü binbir yüzlü habisleri; kara niyetine sözleri- nin ağ rengiyle bezek vuranları, süsleyenleri; iblisleri; eğilerek yükselen al- çakları, yaltakları; rüşveti kendine akide edinenleri şiiriyle kamçlamıştır.¹⁰

1. Millet Şairi-Halk Şairi Vahabzade

Bahtiyar Vahabzade şairliğine sebep olarak “halkına vurgunluğu”nu gösterir.¹¹ Yüreğinden aşıp taşan, çaprazlaşan duygularını, beynini kemiren fikirlerini anlatmakta seçtiği şiir yoluyla vatanının ve halkının “ağrı-acılarını” şahsi “ağrı-acıları” gibi kendi kalbinde yaşatır; sonra söz incilerini dizer.¹² Ona göre şair, ilk plânda vatandaş, sonra şairdir. Şairin şairliği onun vatan- daşlığıyla belirlenmelidir.¹³

“Veten torpağından yaranmışam men,
Şe'rimdir-Vetenin gül-çiçekleri.
Meslekim-rengini değiştirmeyen,
Veten torpağıdır ezelden beri.”¹⁴

Halk şairi Vahabzade, kendisinin gelip geçici olduğunu bu yüzden, bu top- raklardan aldığını, bu topraklara vermesi gerektiğini söyler. Yüreğinin ar- zusu, hayatının manası olan emellerinin yüreğinin atışları anlamına gelen her şiirin her hecesi “vatan toprağı”dır.¹⁵ “Kitap sözleri”nin hem evveli hem

8 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 272 , 310.

9 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlü Söhbət*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 59.

10 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, 2. C. s. 15.

11 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 141-142.

12 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 266.

13 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık Derin Gatlara Işık*, Yazıcı, Bakü, s. 101.

14 Vahabzade, Bahtiyar (1964), *İnsan ve Zaman*, Azerbaycan Devlet Neşr., Bakü, s. 16.

15 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s. 12.

de sonu yine “vatan toprağı”dır. Ona şiirlerini yazdıran kuvvet “öz tanrısı gibi daima yüreğinde fikrinde taşıdığı” vatan ve millet sevgisidir.¹⁶ Aşağıdaki dörtlükte bu hal şöyle ifade edilmektedir:

“Yolunu ahtaran sel kimiyem men,
Hele bişmemişem, hele çiyem men.
Şair men deyilem, halgımdır, onun
Kamala dolmamış kâtibiyem men.”¹⁷

Kendini halkıyla bu derece bütünleştiren şairin, kalem sahipleri için en yüksek ad olan “halk şairi, halk yazıcısı” adını alması da tabiidir. Bu konudaki fikirlerini şöyle anlatır Vahabzade:

“... ‘Halg şairi’ adı ne demektir? Halkın istek ve arzularını, keder ve sevincini, şahsi istek ve arzular, şahsi keder ve sevinç gibi yaşamak! Bu büyük adın bana verildiğini işiden de kendi kendime sorduğum ilk sual böyle oldu: “Bu ada doğrudan lâyıık mıyım?
(...)

Ben halk şâiri adını Vatanım ve halkımın bir sözle, anamın bana verdiği ad gibi kabul ederim. Bu adı doğrultmak ise benim vazifemdir. Bu manada boynuma düşen borcun, vazifenin ve mesuliyetin büyüklüğünü derk ederek bundan sonra edeceklerimi düşünüyorum. Demek edeceğlerim ettiklerimden, daha değerli ve daha büyük olmalıdır. Çünkü bu vakte kadar eylediklerime göre yalnız şair idim, edeceğlerimde ise halgın da imzası var. Bunun ne demek olduğunu ise hürmetli okuyucular bizden iyi bilir.”¹⁸

Onun eserlerinin baştan başa doğma-öz vataniyle, vatanının bugünü ve geçmişinin sevinci ve acılarıyla dolu olduğu¹⁹ görüldüğü gibi, şiirinin tadı tuzu da bu topraklarda konuşulan güzel Türkçeden gelmektedir.

“Yarpagları tez töküler şe’rimin
Kökü yohsa bu topragda, bu elde
Dadı duzu varsa eger şe’rimin
Bu dad bu duz bu dildedir, bu dilde.”²⁰

“Ebedî bir od” gibi kendi içinden köz köz olup tutuşan yanan şiirleri onun kendisinden de çok ilerde gider. Çünkü, şiirlerinde “idrakin gözleri”, “akidesinin en temiz, en manalı sözleri” vardır. İşte bu şiirler “Vatan gecelerinin açılan seherlere selâmı” olur.²¹

16 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı Bakü, s. 15.

17 Vahabzade, Bahtiyar (1969), *Deniz-Sahil Gençlik*, Bakü, s. 6.

18 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık Derin Gatlara Işık*, Yazıcı, Bakü, s. 221.

19 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık Derin Gatlara Işık*, Yazıcı, Bakü, s. 223-224.

20 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı Bakü, s. 33.

21 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe’rim*, Bakü, s. 5.

Vahabzade'nin kendisi ile ilgili tanımlamalarından biri ve belki de en önemlisi de şudur: O, "öz köküne güvenen, öz yurdunun, toprağının evlâdı"dır. Aynı zamanda "budak budak kollarıyla atasından çok öz çağının evlâdıdır."²²

2. Gaye Adamı, Ülkücü Şair

İnsan *maksatsız* yaşıyorsa boş yere yaşıyor demektir. Yürek bir *arzu* için çırpınmalı, insan o arzunun aşkıyla çarpışmalı. Yoksa, *emelsiz dilek* şirin bir uykudan başka bir şey değildir. "Maksatsız hayat yelkensisz emedir" ancak.²³

"Yaşamak yanmadır, yanasan gerek
He'yatın me'nası yalnız ondadır
Şam eğer yanmırsa-yaşamır demek
Onun da hayatı-yanmağındadır."²⁴

Hayatı "zevk u safa" için sevmek ona göre değildir. Dolayısıyla her nefes alan, her çörek yiyen, çay içen sekiz saat çalışıp sekiz saat yatan yaşıyor sayılmaz. "Yaşamag-neyinse uğrunda çarpışmag neyinse eşğine alışıp yanmadır." Güzellik bir şeye sahip olmakta değil, sahip olmak isteyenin uzaklığında, elçatmazlığındadır. İşte o "ulaşılmaz" ulaşmak arzusu hayata mana kazandırır, hayatı güzelleştirir.²⁵ *Vahabzade'nin hayatını da sanatını da şekillendiren kaynak budur.* O, şiiri ve şairi tanımlamalarında kendini neye adadığını açıkça söylemiştir:

"Şair:fikirlerin çırpınan seli,
Şair:hegigetin mügennisidir.
Şair:-tebietin danışan dili,
Şair:- cemiyetin üsyan sesidir.

Şair:-zemanenin, esrin vicdanı,
Şair:- tarihlerin şrefi, şanı.
Şair:- bu dünyaya zamanın özü,
Şair:- hegigetin, haggın güzgüsü"²⁶

Gayesiz yaşamak, yaşamak değildir. İnsanın yaradılışında da bir hikmet, bir sır vardır. Bu hikmet, bu sır, insanın ruh dünyasında kendini bulacaktır veya insanın ruh dünyasını şekillendirecek, ona bir istikamet verecektir.

Bahtiyar Vahabzade, insan ne için yaşamalı, hayatın manası nedir, yaşamaktaki maksat, gaye nedir, niçin çalışmalı, sorularını çokça düşünüp kafa yormuştur:

"... Manen büyümeli, yükselmeli, insan arzularının zirvesine yücelmelidir. Bu noktada insan yaşamak amâlini yani gayesini bulur:
"Gayesiz yaşamak ondan gorhulu!..."

22 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlle Söhbət*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 55-56.

23 Vahabzade, Bahtiyar (1958), *Aylı Geceler*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 121-122.

24 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işıq Derin Gatlara Işıq*, Yazıcı, Bakü, s. 262.

25 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işıq Derin Gatlara Işıq*, Yazıcı, Bakü, s. 262.

26 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı, Bakü, s.32.

Peki gaye nedir? Kendi saadetini başkalarının göz yaşları ve felâketi ile temin etmek de gaye olabilir mi?

Demek ki gaye, "başkalarının saadeti adına vatanın, halkın ve umumen insanlığın adına çalışmaktır." Bu büyük gaye içinde kişinin kendi menfaati de vardır. O, bunları düşünürken, aklına âlim dostu Hudu Memmedov'un şu güzel mısraları gelir:

"Bu gala bizim gala
Hemişe bizim gala
Gurmadım özüm galam
Gurdum ki izim gala."

İşte insan da "Özünün değil, izinin kalması için çalışmalı"dır. İnsan duygularının "güzelliği, büyüklüğü ve harikulâdeliği" burada kendini bulur. İnsanın dünyada bıraktığı "iz", "çığır" onu ebediyete götürecek tek yoldur.²⁷

Bahtiyar Vahabzade'nin "Açılan Seherlere Salam"da yer alan "Gaye" isimli şiirinden, onun, ülküsünü de gayesini de öğreniyoruz:

"GAYE
İrademin ağasıyam,
Egidemin kölesiyem-
Egidemin yolunda da ölesiyem.
Neçin, nece yaşamağı o öyredib,
Heyatımı me'na ile nakışladı.
Meni mene tanıtdırıp,
Meni büyük bir Vetene bağışladı.
Gaye ki var, kimi üçün-heyat yolu,
Kimi üçün-tapmacadır.
Bu dünyanı derk edençün
Heyatdan da o, ucadır.
Başım üste dalğalanan
O bayrağın kölgesinde
Ölüm bele hoşdur mene.
Ömrüm, günüm gurban ola
Ölümü de heyat geder
Mene güzel gösterene."²⁸

Hayata mana kazandıran, insanı insan yapan Vahabzade'yi kendine köle eden, yolunda ölümü göze aldırın, hayatı da ölümü de güzelleştiren ülküsünün kaynağında "vatan, millet, bayrak" gibi mukaddesler vardır. Onun içindir ki "meslek yolunda dökülen kanlar kan değil tan yerinin şafaklarıdır."²⁹ Çünkü, Şaire göre, ideali, ülküsü olan insan korkusuzdur, kudretlidir, cüret-

27 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı, Bakü, s. 273.

28 Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Seherlere Salam*, Yazıcı, Bakü, s. 5.

29 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s.21-22, 51.

lidir; eğer yoluna baş koyduğu bir ülküsü yoksa o kişi korkar, yaltaklanır ve varlığını bir 'sağol'a satar, menfaatleri için her şeyi yapar .

Kendisini "kutsal bir dava"nın insanı sayan kişinin özellikleri bunlarla da kalmaz. O, ülküsü yolunda her zahmete katlanır, hatta, bundan zevk de alır. "Fedakârdır, işgüzârdır". Böyle yüce bir ülküye baş koymayansa kendi işinden bile acizdir. Bıkkınlık ve tembellik içindedir. Ülküsü olanın ise sevgisi de bellidir, nefreti de. O, yüce hedefe doğru yürürken, kendine ve kutsal değerlerine kim düşmansa onu tanır; nefreti de ona yöneliktir. Şaire göre; "Mesleği olmayanın hisleti de olmaz." Bir ideali olmayan insan karakersiz olur.³⁰

"Gan bahası, can bahası yığdığın
Servet olar sene devlet olamaz
Bir megsedle bir hedefe döymeyen
Min zerbeden bir keramet alammaz."³¹

2.1. Bahtiyar Vahabzade'nin Ülküsünün Boyutları

Bir ülküye gönül vermeyen insanı yelkensiz gemiye benzeten Bahtiyar Vahabzade, "dava adamı" olanların ömrünün fırtınalarla geçtiğini söyler.³² Onun bu sözleri dayanaksız değildir tabii ki. Çünkü o, birçok gerçeklerin söylenemediği, açıkça söylenmek bir yana, ima edildiği zaman bile insanların aniden yok edildiği bir ülkede yaşamaktadır. O, insanın en yakın, en sevgili dostuyla dahi açıkça konuşmadığı, ezkaza konuşmuşsa bile ihbar edileceği korkusuyla, uykusuz bir gecede götürülebileceğinin, tutuklanabileceğinin düşüncesiyle tir tir titrediği "memleket boyunda bir hapisnede"; yalanın öğündüğü, hakikatin yüreklerde ağladığı; yüreklerden dile gelince de yolda yetmiş defa takla attığı bir ülkede yaşamaktadır.

Binlerce günahsızın suçlu görülüp vatanından sürüldüğü, bir insanın diğerini alçaltarak kendini yücelttiği ülkede sanatçı olup da milliyetçi, özgürlük ve bağımsızlık aşığı bir şair olup da dilini tutmak ne zordur!? Hakikatleri dile getirip sonra da bunları köşe bucağı saklamak, tutuşup yanarak yazılan bu şiirleri o "kan içenin"-Stalin'in- eline geçmemesi için, kendi elleriyle yakmak. Şair, bunun derin ızdırabını yaşar. Vahabzade'nin yanan şiirlerine baktıkça içinden geçirdikleri şöyle:

"Yanır hagsızlığa karşı yükselen
Egidem, meslekim, heyirim-şerim;
Yanır rezaletle dös-döşe gelen
Gorhmar setirlerim, kişi sözlerim."

Yanan onun, şikâyetleri, memnuniyetsizlikleri, zamaneye isyanları, hoş niyetleri, arzularıdır. Yanan, bu dünyadaki ayak izleri, arzuların çığlıkları, ha-

30 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s. 21.

31 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı, Bakü, s. 91.

32 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şerim*, Bakü, s. 395.

kiki doğru sözleri ve yanan yüreğinin hıçkırıklarıdır. Kalbinden süzülüp akan şiirleri, yanan duyguları ve düşünceleridir. Vahabzade, o anda, bunu yaptığı için kendini kendine düşman kesilmiştir. Kendini, kendi gerçeğini, hakikati-ni yakan bir "katil" olarak görür."³³

"Yanır hedefini düzgün belleyen
Açığ mehebbetim, açığ nifretim.
Yanır ohucuya hegiget deyen
Riyasız, boyasız sözüm söhbetim.
Dünyadan dünyaya gileyim yanır,
Yanan şe'rlere üreyim yanır."³⁴

Onun akidesi, ideali her zaman büyük harfle yazdığı "Vatan" ve "tanrı, hag" olarak tarif ettiği "azatlık"tır, yani, özgürlük ve bağımsızlıktır.³⁵

"Vatan sevgisi insana meslek, âmâl getirir. Meslek ise yüreğe cesaret, kollara kuvvet, gözlere ışık verir."³⁶ Onun içindir ki mesleği isteyen öz canından geçmeli, öz canını isteyen de vicdanından geçmeli olur.³⁷

Vahabzade gibiler, bir gün öz elleriyle bal içerler, öbür gün zehir. Onlar hayat yollarından ayaklarıyla değil, ülküleriyle geçerler.³⁸ "Maksat" şirindir ama, menzil uzaktır, yol dolaşık, ömürse kısadır.³⁹ Tabiatla her şey değişir, insanın dış görünüşü de yıldan yıla değişir, âlem elbisesini, kara toprak rengini değiştirir. Fakat "ülkü-ideal" değişmez.⁴⁰ O, bir şiirinde kendini şöyle anlatır:

"Men insanam,
Mın arzum var, min kamım var,
Ancak birce inanım var.
Bu dünyaya getirse de anam meni,
Yaradıbdır inam meni!
Men inamın övladiyam,
Onunküdür ömrüm-günüm.
O kompasdır
Egrebin ucundadır
yolum, yönüm!"⁴¹

33 "İki Gorhu" Poeması Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 161-184

34 Bahtiyar Vahabzade yakalanıp zindanlara atılacağı korkusunu yaşadığı bir gece, birçok şiirini de yakmaya kıyamamış, geleceği düşünerek anasının protez ayağına gizletmiştir. Bugün, bu şiirleri okuyucularına "Nağil-Heyat" (1991) kitabıyla; "Ümide Heykel Goyun" (1993) eserindeki "Sandıktan Sesler" bölümüyle ulaştırmış bulunmaktadır.

Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 172.

35 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı, Bakü, s. 14.

36 Vahabzade, Bahtiyar (1978), *Sadelikte Büyüklük*, Yazıcı, Bakü, s. 279.

37 Vahabzade, Bahtiyar (1964), *İnsan ve Zaman*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 204.

38 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe'rim*, Bakü, s. 96.

39 Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakü, s. 123.

40 Vahabzade, Bahtiyar (1964), *İnsan ve Zaman*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 204. s. 16.

41 Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Şehirlere Salam*, Yazıcı, Bakü, s. 46.

Çatallı olmayan bu tek yönlü inanç yolunda açılmayan kapıları açması olan Bahtiyar Vahabzade yaşadığı siyasi atmosfer içinde zaman zaman *korkuyu* zaman zaman *cesareti* tadar; takip de edilir; sorguya da çekilir. Yazıları yayınlanmaz olur, yayınlananlar ağır eleştirilere uğrar, kitabı toplatılır.⁴² Öz yolu, öz emeli, düz emeli yolunda cesaretlendiğinde *rahatlık gider*; korku hükmetmeye başladığında “küçülme” hissiyle⁴³ derde kalır.

Bir idealist olarak, bir dava adamı olarak Bahtiyar Vahabzade, dünya ne kadar dönse, fırlansa da, karşısına şer de hayır da çıksa; hatta feleğin çarıkı tersine dönmeye de başlasa, yolundan dönmez, davasından vazgeçmez:

“Min-min iller bu dünya belece fırlansa da
Bir yuvanın bülbülü min budağa gonsa da
Aylar, iller, fesiller birbirini dansa da
Deyişmezdür egidem çoh da dünya fırlanır.”⁴⁴

2.2. “Ülküm, Muhabbetim; Cevherim”

Milletinin oğlu Bahtiyar Vahabzade, kuvvetini ana topraktan vatan toprağından alır; yürekle yaşadığı gibi yürekle de öleceği inancındadır.⁴⁵ Onun gücünün de saadetinin de kaynağı vatani ve milletine duyduğu sevgidir. Yine de zaman zaman bu vatana, bu halka lâıyık olamama endişesi taşır.⁴⁶

“Dünyada her bir kahramanlığın, fedakârlığın, her hünerin ve zaferin ana-sı meslektir, akidedir.” Meslek ve akide ise ilk önce Vatana bağlıdır. Samed Vurgun’un dediği gibi: “Vatansız, yurdsuz insanlar yaşar âlemde mesleksiz.”⁴⁷

“... Sanatkâr, sanatkârlığından evvel vatandaştır. ‘Dahileri de dahillik seviyesine yükselten bu histir.’ İnsan duygularının en yücesi, en mu-kaddesi vatan sevgisidir. İnsan vatanını sevmekle cemiyet karşısındaki borcunu bulur ve öder çeşitli yollarla. Vatanını sever, ne için yaşadığını, neyin namına çalıştığını bilir. İşte Bahtiyar Vahabzade, ne için yaşadığının, neyin namına çalıştığının şuurunda olan bir *vatan mecnu-nudur*. O, ecdadının türbesi, kökümüz topraktan ayrılmamak gerektiğini söyler.”⁴⁸

“Özü ışık, sözü ışık, adı od Azerbaycan’ın mukaddes toprağından boy atık, onun için bu dünyada ‘meslekimiz, âmâlımız’ da odur.”⁴⁹ Bu ülkü, Bah-

42 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 331.

43 Vahabzade, Bahtiyar (1969), *Deniz-Sahil Gençlik*, Bakü, 130.

44 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahi Dünya Fırlanır*, Yazıcı, Bakü, s. 36.

45 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe’rim*, Bakü, s. 23.

46 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahi Dünya Fırlanır*, Yazıcı, Bakü, s. 15.

47 Vahabzade, Bahtiyar (1978), *Sadelikte Büyüklük*, Yazıcı, Bakü, s.281-282.

48 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı Bakü, s.63, 71-72, 279.

49 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 191-192.

tiyar Vahabzade'de üç değişik boyutta ele alınır. Biri Gülistan Mukavelesiy-le (1813) Rusya ve İran arasında paylaşılıp ikiye bölünen Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesidir. İki Azerbaycan'ın birleşmesi, bir bütün olarak düşünülmesi Vahabzade'nin şiirlerinde sıkça karşımıza çıkar:

“Könlümüzde bir vahiddir, güneyimiz güzeyimiz,
Veten bizim namusumuz, biz Vetenik, Veten de Biz”⁵⁰

Bir milletin kendi fikri alınmadan vatani ve insanları iki yere parçalanmış, birbirlerine hasret bırakılmış, ağızları yumrukla tıkanmıştır. “Azerbaycan'ın serhattındaki direkler toprağın üstünden geçmez, ikiye bölünmüş halkın sinesinden geçer.”⁵¹ Kardeşi kardeşten ayıran bu hal, halkının yüreğinden geçenleri mısralaştıran Bahtiyar Vahabzade'de derin bir teessür uyandırır:

“Men güzeyli oldum, arzum güneyli,
Ona çatamadım, çalıştım heyli.”⁵²

Bu teessür, 1958 yılında –o zamanlar– hiçbir yerde yayınlattıramadığı “Gülistan Poeması”nı ona yazdırır. Ve ardından şair için ağır ve ağırlı günler başlar...⁵³

Müslüman için Mekke'nin Medine'nin kutsiyeti, kıymeti ne ise onun için de Bakü ve Tebriz aynı şekildedir:

“Hem Tebriz, hem Bakı'dır
Mekkem, Medinem benim.”⁵⁴

Demek ki Vahabzade'nin ülküsünde öncelikle bölünmüş, parçalanmış Azerbaycan'ın birleşmesi vardır. Daha sonra da geniş çaplı bir hedefi düşlemeye başlar. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han'ın ağzından ifade edilen *güneşin bayrak, gök kubbesinin çadır, bozkurt sesinin de savaş narası* olması fikrinden yola çıkan Bahtiyar Vahabzade, ülküsünün sesinin ne kadar gür olduğunu açıklar. Ona uzaktan bakan bu arzu –şimdilik–, geçmişteki kudretimiz düşünülürse bugün niye gerçek olmasın?!

“Egidemin gür sesini,
Ganadlanmag hevesini
Üreyimin neğmesini
Çok ötmüşem, ötesiyem.
Men bilirem güdretimi;
Özümü de ötesiyem
'Güneş bayrag, göyler çadır'
Arzu mene genden bahır

50 Vahabzade, Bahtiyar (1969), *Deniz-Sahil Gençlik*, Bakü, s.64.

51 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s.331.

52 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe'rim*, Bakü, s. 90.

53 Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Seherlere Salam*, Yazıcı, Bakü, s. 54.

54 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s. 20-21.

Nece olsa, evvel-ahır
Men ona da yetesiyem
Men bilirem güdretimi:
Öz-özümü ötesiyem.”⁵⁵

Bahtiyar Vahabzade'ye göre, insanların fitratını, cevherini bilmek için ölçü, mihenk taşı onun *ülküsünün* bulunup bulunmamasıdır. İnsanın yol yoldaşı bunlar olmalıdır. Çünkü insanın değeri bunlarla anlaşılır. Ülkü, insanın cevheridir, davası olan insansa merttir, öz yolundan dönmez. Bunlardan mahrum olan insan “Söğüt ağacı misali bir o tarafa bir bu tarafa eğilir, amma bir hedefe vuramaz.”⁵⁶ Demek ki, bir ülküsü olan çizdiği yolda hedefi er geç vuracaktır. Milletlere de işte bu *milli ideal* lâzımdır. Bu milli idealden, millî şurardan mahrum olan milletler kendi kudretlerine, güçlerine güvenemedikleri için rüzgâra göre bir o yana, bir bu yana eğilecektir. Bu eğilip bükülmeyi tasvip etmeyen Bahtiyar Vahabzade:

“Su içir şe’rim benim egide çeşmesinden,
İlham alır, güç alır bir amalın sesinden...
Şerefimdir bu meslek,
Şöhretimdir bu iman,
Ona şe’rim de gurban,
Ona özüm de gurban!
Menim sevincim bele üreyimde gizlenen
derde, geme borçludur...
Şe’rim,
Şairliyim de
Meslekime borçludur
Egideme borçludur.”⁵⁷

Şeklinde kendisi ve ülküsü arasındaki o kopmaz ilişkiyi ortaya koyar. Çünkü ona göre *inanç*, *iman*, *aşk*, *ülkü* her vakit en ağır silahlara galip gelebilir. Bütün zaferlerin adı da *inamdır*, *imandır*. Onun içindir ki, “hakkın askerleri kendini yenilmez sayar.” Mehmet Akif Ersoy da İstiklâl Marşı’nda “Hakkıdır Hakk’a tapan milletimin istiklâl”; “Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var” derken aynı fikir ve hislerle gurlememiş miydi?

Bahtiyar Vahabzade de kendi milletinin içine düştüğü çıkmazları; memleketi Azerbaycan’ın önce ikiye bölünmesini, sonra içlerine Ermenilerin bilinçli olarak yerleştirildiği “Karabağ” çıbanını çok düşünmüştür. Bu konulardaki tepkilerini şiir ve nesirleriyle dile getirerek milletin duygularına tercüman olmuştur. Vatanının mecnunu şair, önce “Gülistan”, sonra “Toprak-

55 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 57.

56 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s. 51.

57 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 42-44.

tan Pay Olmaz" ve daha birçok şiiri ile vatan toprağının, milletin olduğunu Ermenilere bağışlanamayacağını, ecdadının şeref ve şanının bu topraklarda yattığını söyleyerek "kulluğa, ahmak yerine konulmağa" baş kaldırmıştır.

"Başımız üstünde hemişe yumrug,
Halal adımızı demeye gorhdug.
Damğa da vurdular hele bu ada,
Dandığ gorhumuzdan öz babamızı
Kifayet değılmiş bu da cellada."⁵⁸

Milleti adına büyük düşünen, büyük idealleri olan bu millî şairi, Azerbaycan topraklarının Ruslar tarafından Ermenilere peşkeş çekilmesinin vereceği azabı tasavvur etmek zordur. Yine de onun bu yürek ağrılarını 20 Ocak hadiseleri üzerine yazdığı "Şehitler" poemasında, "Şenbe Gecesine Geden Yol" eserinde bulabiliriz. Bu iki eserden o kanlı gecede katil güllesine kurban gidenleri ve o geceyi hazırlayan sebepleri öğrenebiliriz.

Bu tahammülü zor olan faciayla "kocaman bir milletin beli yaman bükülmüş, hakarete uğramış ve aşağılanmış"tır. Bu milletin, bu yurdun oğlu Bahtiyar Vahabzade "keşke o dehşetli geceden haberi olsaydı da onların önüne kendini siper etseydi; o kızıl kurşunlara göğsünü gerseydi" ister.⁵⁹ Aynı zamanda hem hakim, hem katil olan Rus hükümetine de lanetler yağdırır.⁶⁰

2.3. Millî Kin, Millî Nefret

Milletin yol göstericisi *millî ideal* aynı zamanda bir muhabbet kaynağıdır. Çünkü bu millî hedefin yönlendirip şekillendirdiği arzular vardır. Bu arzular milleti *yüce hedefe* ulaştıracaktır. Fakat insanı bu yoldan alıkoymak isteyenler de daima olacaktır. İşte bu akılda, bu çabada olanlarla, onların çeşitli kumpaslarıyla iç içe olan Azerbaycan'ın "halk şairi" Bahtiyar Vahabzade, muhabbetine, aşkına ulaşmasını engelleyenlere, engelleyecekleri karşı derin bir nefretle doludur. Bu, insanı yücelten, büyüten bir nefrettir:

"Nifretim ucaldır, böyüdür meni,
Özüm de heyranam öz güdretime
Nifretim dağıdıb seddi, bereni,
Meni çatdırıracag mehebbetime."⁶¹

derken hissettiği bu nefretin gücüyle kendine güven duygusuyla hayalini kurduğu o sevgiliye –ülküsüne– kavuşabileceğini anlatmaktadır.

58 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 42-44, 180.

59 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 222, 211.

60 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 272.

61 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 30.

“İntikam hissi ve kin millî şuurun belirtisidir”.⁶² Bütün ömrü boyu *çiğeriyle değil inançlarıyla yaşamış* olan Bahtiyar Vahabzade'nin kini, tankı topu olup fakat adaleti, doğru sözü olmayan, güçle zorla insanları kendine köle etmeye çalışan Rus'adır.

“Deme ki, deryayam, derindir tekim
Vallah guruyarsan sen damla-damla.
İnamdır egidem, gücüm, meslekim,
Gelebe benimdir bu inamımla!”⁶³

Milletin başına *pusu kuran*, önce onu dininden, tarihinden uzaklaştırıp, dilinden de etmeye çalışan, nihayetinde vatanını da Ermeni'ye satmak isteyen Rus'adır onun kini nefreti. O, “Nifretim” isimli şiirinde de, denizin gazaplı, hırslı sularını görünce, aklına kendi nefreti gelir. Kendisiyle “özüne sığmayan Hazar”ı hemhal görür. O da, nefretinden dolayı Hazar gibi aşır taşmaktadır:

“Değişir gezebim, fitretimi de
Nifretim doğulub mehebbetimden
Geribe gelmesin,
nifretimi de
Mehebbetim geder isteyirem men.
Arzular namine yaşayırız biz,
Nifretim-meslekim, egidem benim
Sevgisiz
nifretsiz
dalğasız
sessiz
Neyime gerekdir bu âlem benim?”⁶⁴

“Milli ağrı-acılar” “Türk dilini konuşan insanların başlarına getirilen oyunlar” Vahabzade'yi çok rahatsız eder. “Vatanın, milletin, milli varlığın, şeref, namus ve gayretlerinin tehlikede olması konularını kendine dert edinen şair, “hakikatin ayaklar altına alınabileceğini fakat ezilemeyeceğini, halkların birleşen fikir ve niyetlerinin susturulabileceğini ama yok edilemeyeceğini”⁶⁵ söyler. Çünkü “... bu halkı kırmak olur, ezmek olur ama mahvetmek, yok etmek olmaz.”⁶⁶

62 Onun içindir ki Mehmet Emin Yurdakul bir yazısında şöyle diyor:

“Madem ki kincisin demek ki pek kuvvetlisin. Öyle ise sen bu kinini keskin bir kılıç gibi sakla ve bir kılıcı kimler için kullanacaksan, bu kinini de onun için kullan...”

Tarakçı, Celâl (1987), *Konferanslar*, Samsun, s. 167-168

63 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı, Bakü, s. 47-48.

64 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 29-30.

65 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s.34.

66 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s.225.

3. Duygu Dünyası

Bahtiyar Vahabzade'ye göre "Yazıcı yarattıklarında özünü yaratır. Yazıcının anne-babasından aldığı ad ve unvan , sanatkâr istidadiyla kudretiyle yeni mazmun kazanarak sembolleşir."⁶⁷

Sanatçının fikirleri, duyguları yüreğinde kaynar, taşar, söz olur mısralarda yaşamaya başlar.

"Gece de gündüz de elimde gelem,
Şairçün boş ürek, tonlardan ağır.
Menim şe'rlerim,
ele bilirem,
Özümden Özüme mektublarımdır."⁶⁸

Ona şiir yazdıran kuvvet yüreğinden gelir, yürek ondan yüz çevirdiğinde ise şair olduğunu da unuttur.⁶⁹ Gönlünü sarsan, burkan, onda derin duygular uyandıran şeyleri yazmazsa yaşayamaz. Yazdıkça dinçleşir.⁷⁰ Onun şiirlerini okuyanlar bu şiirlerdeki lezzeti duyarlar, ama o şiirler yazılırken şairin çektiği çileyi bilmezler. Şair şiire çevirdiği yürek sözleriyle okuyucusuna mektup yazmıştır bir anlamda.

"Oturub evinde yalnız hezz için
Şe'rimi ohuyan ohucum
Düşün!
Senin üreyine istilik veren
Bu duygu bu alov hardandır gören?
Düşün, sen düşün!
Etrimi iyledin, rengimi gördün
"Gözeldir" dedin
Ancag bilmedin
O reng, o etir
Böyük bir yağdıdan birce getredir."⁷¹

İnsan olgunluk döneminde karada akı, akta karayı kötüde güzeli, güzelde kötüyü görmeye başlar. Buna göre de Bahtiyar Vahabzade yaratıcılığı boyu insanın içinde baş kaldıran ikiliği, dahilî çekişmeleri ve zıtlıkları göstermeye çalışır. Özellikle poema ve dramlarında. Kahramanının başkalarıyla çatışmasını değil, onun öz içinde baş kaldıran duygu ve fikirlerinin çatışmasını göstermeyi tercih eder. Çünkü, ona göre, Otello da, Yago da insanın kendi içindedir.⁷²

67 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 265.

68 Vahabzade, Bahtiyar (1969), *Deniz-Sahil Gençlik*, Bakü, s.72.

69 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe'rim*, Bakü, s. 23.

70 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 170.

71 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlə Söhbət*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 41.

72 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 268.

O, insanın kendi kendisiyle iç konuşmasını, kendini idrak etme yollarındaki ıstıraplarını aksettirmeyi çok sever.⁷³ Poema ve piyeslerinde muhtelif hallere düşen insanın ruhî ıstıraplarını ve bu ıstırap yollarında kendini sorgulayıp kusurlarını görmesini anlatmaya çalışır.⁷⁴ Ve iç dünyasını gözlemler, içindeki arzularla yüzleşir, şiirleri vasıtasıyla kendisiyle yavaş yavaş fısıltı halinde konuşur.

“Gördüm iç dünyamı, gördüm gözümle
İç dünyam, arzumla görüş yerimdir.
Menim şe’rlerim
özüm-özümle
Asta pıçılımdır, söhbetlerimdir.”⁷⁵

3.1. Seveda, Muhabbet Lirikası

Kendisini masa arkasında toprağın, yerin sıcak nefesi, zarif kokusu olarak gören Bahtiyar Vahabzade, *havanın değil hadiselerin, gönül dünyasının barometresidir*.⁷⁶ *Cöklerin ahından* nasıl duman ve sis doğarsa, şiir de hayal ve fikirden doğar. Sevmeyen insan şiir yazamaz. Her şeyi kalp süzgecinden geçiren Vahabzade, yana yana yazdığı şiirleriyle başka başka gönüllere yol bulur.⁷⁷

O, şiirleriyle kızgınlığını, öfkesini, nefretini, aşkını dile getirerek gönlünde yetişmiş tohumları beyinlere serpererek yeşertmek ister.⁷⁸ Muhabbeti dolu dolu yaşayan; her türlü sonucunu cevr ü cefasını, hasretini de vuslatını da tadan Bahtiyar Vahabzade, bu yaşanmışlıkların her anını şiirleştirmiştir dense mübalağa olmaz. O bu tür şiirlerini *iki talihin bir yolda birleşen ömür nağmesi* olarak niteler:

“Gâh asta yeridik,
Gâh yeyin yeyin.
Könlümde inledi könlümün sesi
Menim şe’rlerim-iki taleyin
Bir yolda birleşen ömür neğmesi.

... ..

Algış birlikteki bu şe’riyyete!
Töyüşdük ne geder yohuşlarda biz.
Köçür şe’rim ile ebediyete
Bizim hesretimiz, görüşlerimiz.”⁷⁹

73 Yaşar Garayev, Şamil Salmanov, “Poeziyanın Kâmilliyi” Yazıçı Neşr. Bakû, 1985, s. 179.

74 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık Derin Gatlara Işık*, Yazıcı, Bakû, s. 224.

75 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakû, s. 92.

76 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Caranguşu*, Gençlik, Bakû, s. 21.

77 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe’rim*, Bakû, s. 39-40.

78 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümle Söhbət*, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakû, s. 50.

79 Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakû, s. 238.

Sevgi-aşk konulu şiirlerinin hedefi ve gerçekliği konusunda Bahtiyar Vahabzade şunları söyler:

“Gençlik devrimden bugüne kadar yazdığım sevgi şiirlerimin hedefi ayındır. Şiirlerdeki konkret vaziyetlerin ve hallerin tesirinden aydın olur ki, bunların her biri bir sarsıntının bir itirazın, bir telâtumun yahut bir isyanın ifadesidir. Onlarda hiçbir uydurma yoktur. Bu şiirlerin hepsi duygularımdan süzölmüştür.”⁸⁰

Duygularından süzölüp kalemin ucuna gelen mısralar aynı zamanda sevginin de hisleridir. Ömür kitabının ilk ve son sözü *olan sevgili onun* ilhamının özüdür, şiirinin rengi ve ahengidir.⁸¹

“Gelemim danışır benim yerime
Yandırıp yahdığca meni hesretim
Hesretten boylanır şe’rlerime
Menim mehebbetim, eşgim, fitretim.”⁸²

Onun *hesreti ve fitreti* bir arada yan yana durur. O, bu sevgi şiirlerini yaşadığı hasrete borçludur. Bin renkli, bin yüzlü hasret acısının, dertli günlerinin karşılığında, sonucunda onun şiirleri meydana gelmiştir.

Sevgisinin veya nefretinin ona yazdırdıkları, bir gönlün ateşini başka gönlere taşır. Bu şiirleri için Vahabzade, “samimilik”, “kendi oluş”, “yüreğin haltercemesi” ifadelerini kullanır:

“Son 30 yıl arzında benim silsile teşkil eden muhabbet lirikam, hem de hayat ve zaman hakkında felsefi düşüncelerim, dahili ıstıraplarımdır. Ben bu şiirlerde daha çok özümüm. Çünkü burada daha çok samimiyim. Samimiyet ise edebiyatın ve sanatın çarpan yüreği, şah damarıdır. Bu şiirler benim kalbimin tercüme-yi halidir.”⁸³

Muhabbetten mahrum olan adam ülküden de, idealden de mahrumdur. Böyle adamlar yalnız kendileri için yaşayan cılız tabiatlı, yoksul maneviyatlı sürünen adamcağızdırlar. Başkası için yaşamak, onun kederi ile kederlenmek, sevinci ile sevinmek, onun derdiyle dertlenmek nihayet, lâzım gelirse, onun saadeti yolunda şahsi saadetinden vazgeçmek ne kadar güzeldir. Büyük Fransız yazar Balzac’ın dediği gibi: “Sevgi insanlığın bütün güzel keyfiyetlerinin toplamıdır.” Büyük Rus düşünürü Çermişevski de “Sevgi insanın bütün dahili kuvvetlerini seferber eder. Kim bu imtihandan geçmemişse sevginin manasını anlayamaz.” der.

Sevgi hissinden mahrum adamları, “yahşı adam” kabul etmeyen Bahtiyar Vahabzade için en büyük sevgi ise vatana duyulan sevgidir. Bu kutsal duygudan mahrum olanlar ne öz ailesini sevebilir, ne de başkalarını. Başkaları-

80 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 252.

81 Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü, s. 252.

82 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı, Bakü, s. 67.

83 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 264.

nı sevmekse yeri gelince *başkaları için yaşamak, şahsi saadeti düşünmemek* anlamına gelir. Böylelikle *insanın en âli, en yüksek keyfiyeti* olan muhabbet, insanın en güzel sıfatlarını yüze çıkartır, insanı temizler, yükseltir, yüceltir. Demek ki “muhabbet insanın karakterini de değiştirebilmek kudretine maliktir.”⁸⁴ Sevginin tılsımlı cazibesine kapılan şair, “Sevgi nedir, nefret nedir?” sorularını kendine sorar; kalbin telâtumu, hislerin tufanı, aklın isyanı olmadan, sevmeyen, sevgi hakkında yazılamayacağına inanır.⁸⁵ Bir şiirinde de sevgiden doğan mutluluğunu şöyle dile getirir:

“Saatleri günleri, arzu deyrmanında
Sen öyütmek istedin
Vahtı ötmek istedin
Hoşbehtem ki üreyin

Çılgın duygularıyla
Yaşadırım seni men.

Başgasını yaşatmağ
Daha güzel olurmuş yaşamağın özünden.”⁸⁶

Sevgi, güzellik aşkından doğar. “Güzellik aşkıyla, hayat aşkıyla dünya da güzelleşir.”⁸⁷ Bu güzel ve güzellik vatan da, sevgili de, anne de, evlât da olabilir. “Sevgi ve güzellik duygusunu hayır ve kazançla ölçmek büyük bir manevi yoksulluktur.”⁸⁸ Sevgi, öz benliğini öz kudretini hiçe saymak, çıkar ummamak olmaktır.⁸⁹ Sevmeyi başaran insansa dünyanın en güzel insanıdır:

“Öz büyük eşgimle fezadayam men
Meni endirmeyin yere, amandır.
Dünya çoh kiçikdir mehebbetimden.
Her arzum bir cahan, bir asımandır.

Verir arzularım göyde ses sese,
Demeyin yerde üç, yer bes deyil mi?
Yanan bir üreye, seven bir kese
Asıman özü de gefes deyil mi?

Seve biliremse eger ürekden
Dünyanın en güzel adamıyam men!”⁹⁰

İnsana yaşamak için can veren, hayatı sevdiren; ışığı da gölgeyi de sevdi-
ren, sevme duygusudur.. Mehebbettir, yaşatan bu dünyada insanı! Sevgisiz
yaşanmaz, dünyanın her halini, her rengini de sevmek gerekir.

84 Vahabzade, Bahtiyar (1978), *Sadelikte Büyüklük*, Yazıcı Bakü, s. 310-312, 305.

85 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 264.

86 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı Bakü, s. 61.

87 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 131.

88 Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık* Yazıcı, Bakü, s. 263-264.

89 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr, s. 248.

90 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 112.

Sevmek yaşamaktır. Muhabbet sevenin “şerefidir, şanıdır,” “sonsuz asümanıdır.”

“Men sevirem mehebbet şerefimdir, şanımdır.
Men bir guşam, mehebbet sonsuz asımanımdır!
Men sevirem, sevgisiz açılmaz gül-çiçekler.
Men sevirem, sevgisiz döyünermi yürekler?
Men sevirem, nurlanır üreyim sevgilerden,
Men sevirem, sevirem yaşayıram demek men.
Men sevirem, sevgisiz guş da bala uçurmaz.
Men sevirem, sevgisiz ne gış olar ne de yaz!
Men sevirem, çölü de men sevirem dağı da,
Gülmek geder sevirem dolup ağlamağı da.”⁹¹

Güllerin çiçeklerin açması, kuşların yavrulaması, mevsimlerin oluşmasında da *sevginin* bulunmasına yukarıdaki mısralarda dikkat çeken Bahtiyar Vahabzade âlemin yaratılışındaki sebebi yani *aşkı* belirtmektedir. Tasavvufi anlayışa göre de âlemlerin yaradılış sebebi aşktır. Bahtiyar Vahabzade de bunu şiirlerinin bir kaç yerinde belirtir. İnsanların bu dünyaya sevgiden geldiklerini,⁹² bu yüzden insanoğlunun ezelden aşka yar olduğunu söyler. Aşağıdaki mısralarda olduğu gibi:

“Duruşum da mehebbet yerişim de mehebbet,
Gülüşüm de mehebbet her işim de mehebbet
Hilgetin de anası ezelden sevgi olmuş
İnsan goca dünyanı sevmek için doğulmuş!”⁹³

İnsanı yaratan *aşktan* yaratmıştır onu.⁹⁴ Aşk kelimesinin sarmaşık manasından yola çıkarak aşıkların sarmaşık gibi sarıldıklarını söyleyen Bahtiyar Vahabzade⁹⁵ sevenlerin bir ve bütün olduklarını da sık sık dile getirir:

“Sen benim ruhumun aşkardaki öz tımsalısın
Sen hümayundaki sesler selinin son halısın
Menim iç dünyamı çöl dünyamı görmek dileyen
Sene bahsın, seni görsün o da sensen bu da sen.”⁹⁶

Sevmekten vazgeçmek mümkün değildir. Çünkü sevmek, aşk, insanların yaratılış esasında mahiyetinde vardır. Dolayısıyla onu inkâr özünü inkârdır.⁹⁷ Onları böyle yaratan Allah'tır. Bu sevgiyle iki kişi bir olmuştur.⁹⁸ Sevmek in-

91 Vahabzade, Bahtiyar (1958), *Aylı Geceler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 23, 24, 102.

92 Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakü, s. 254.

93 Vahabzade, Bahtiyar (1958), *Aylı Geceler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 96, 23, 24.

94 Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Anı Dünya Fırlanır*, Yazıcı Bakü, s. 61.

95 Vahabzade, Bahtiyar (1958), *Aylı Geceler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. s. 81.

96 Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümle Söhbət*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 74.

97 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 128.

98 Vahabzade, Bahtiyar (1994), *Vetendaş*, Gençlik, Bakü, s. 161.

san tabiatında, karakterinde olduğundan ondan ayrı kalmak mümkün değildir. Nasıl od yürekten, sıcaklık ateşten ayrılmaz, işte öyle:⁹⁹

“Bu sevgi- öz meğzim, öz fitretimdir,
Bu sevgi- özüme sedagetimdir
Bu sevgi- kelmeyi şahadetimdir
Bu sevgi- zövgümden öteri değil.”¹⁰⁰

Bahtiyar Vahabzade, kendi sevgisi için şunları söylüyor: “Benim sevgim sevmek ihtiyacından meydana geldiğine göre bu ihtiyacın, ömrümün sonuna kadar beni yandırıp yaşatacağına inanıyorum. Çünkü bu sevgi fitrattan gelir. Eğer hedefin özü de sevgiye lâıyk olursa, sevgi aradaki maniye kadar tutar kazanır.”¹⁰¹

4. Fikir Adamı, Âlim Bahtiyar

Bahtiyar Vahabzade'nin şiirlerini de nesirlerini de okurken dikkati çeken nokta, kullandığı sözlerin derin bir düşünce süzgecinden geçirildiğidir. Ondaki can alıcı, insanı düşünmeye sevk eden ifadeler Vahabzade'nin *âlim* yönünü, bilge kişiliğini belirler. Bu yüzden Süleyman Rüstem “Dostluk Şarjı”nda onun için şöyle der:

“El içinde neçe neçe adın var
Şair Behtiyaram, âlim Behtiyar
Gatlayıp dizinin altına goyar
Âlim Behtiyarı şair Behtiyar.”¹⁰²

Yukarıdaki dörtlükte Vahabzade'nin iki cephesi belirtilir: Şairlik ve âlimlik. Tabii ki bunlara ek olarak tiyatro, senaryo, hikâye, makale yazarlığı da sayılabilir. Onun şairliğinde de yazarlığında da ortak olan, kendini hemen gösteren yönü “âlimliği”dir.

Düşünen, hem de derin düşünen Bahtiyar Vahabzade, zaman zaman dünyanın sırları karşısında kendini aciz hisseder.¹⁰³ Cevaplarını alamasa da dünyaya soruları tükenmez.¹⁰⁴ Düşünür, hakikati arar, ama hakikatin adı var kendi yoktur:

“Gördüm vahtın fitnessini fe'lini
Ey Behtiyar, sahla görek dilini
Sındırıblar hegigetin belini
İndi dönüp ağızlarda söz olub.”¹⁰⁵

Ezelden hakikat âşığı olan Bahtiyar Vahabzade, kendisini *fikir acı, fikir muhtacı* olarak tanımlar:

99 Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 129.

100 Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı Bakü, s. 103.

101 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşr., Bakü, s. 264.

102 Hacıyeva, Prof. Dr. Maarife (1994), *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Samsun, s. 186.

103 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 176.

104 Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakü, s. 45-46.

105 Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü, s. 107.

“Men fikir acıyam, men fikir acı
Fikir möhtacıyam, fikir möhtacı
Ele bir fikir ki, o mene rehber
Men ona adice bir esker olum.
Onun eşgi ile doğsun seherler.
Men onun yolunda seferber olum.
Yerimden oynatsın meni top kimi,
Canımdan çıkartsın etaletimi.”¹⁰⁶

Derken, dinamik, yol gösterici, çalışmaya sevk edici bir fikir ister. Bu fikir *öz yolu, öz adı* ve onun *en sağlam kanadı*; onu vuran bir *yıldırım* olacaktır. Candan bile aziz olan fikir, ona *yön, yelken, unvan* verecektir. Karanlık içinde yol gösterecek, her şeyin içini, kaynağını görmesini sağlayacaktır.

Fikir, “arzuyu, havayı, kamı her şeyi” besleyecek; kulaklarından hiç gitmeyecek *dövüş nağmesi* gibi, bir *iksis* gibi değerlidir. Vahabzade'nin anlattığı fikir, yoluna güvenilecek, onu idealinin sonsuzluğuna eriştirecek ve tapınılacak bir şeydir. Onun hayal ve imanla dolu fikirleri, *yarının seherinin tan şafakları, sabahın köprüsü, yolu* olarak da nitelendirilir.¹⁰⁷

Kendi bir “lâmba-çırağ”, şirin düşünceleri de bu lâmbanın “ışığı”dır. Ruhuna, kalbine, kanat verir, hayatın süsünü de özünü de gösterir.¹⁰⁸ Yalnız, onun fikirlerinin kaynağı –duygularında olduğu gibi– yüreğinde kaynar taşar, sonra da sözlerinde yaşar.¹⁰⁹ Yalnız kaldığı zaman da fikirlerinin her biri bir adam olup yalnızlığını giderir.¹¹⁰

“Men Kompasam” şiirinde kendisini yön gösteren alete, pusulaya benzer. Bu pusula, bir *vahid*, bir *fikirdir*; her zaman doğru yönü göstermektedir:

“Men fikre çevrilmişem
Yoh, men yoham.
Men fikrem
Bu fikrimde, bu ezmimde
Men vahidem
Birem. birem!”¹¹¹

O da birçok düşünen insan gibi düşünmenin verdiği ıstırabı yaşar. “Ya aklım olmasaydı ya dehre gelmeseydim” diyen Ziya Paşa gibi, Vahabzade de der ki:

“Ağıl hisleri boğandan beri
Könül de çoh şeye uymur derd budur.
Ağlın bildikleri, derk ettikleri
Meni yaşamağa goymur, derd budur.”¹¹²

106 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü, s. 26.

107 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü, s. 26, 27-28.

108 Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe'rim*, Bakü, s. 44.

109 Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Seherlere Salam*, Yazıcı, Bakü, s. 14.

110 Vahabzade, Bahtiyar (1964), *İnsan ve Zaman*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, s. 60.

111 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü, s. 73.

112 Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakü, s. 23.

Düşünen, düşündükçe dertlenen Vahabzade “Aslanı kediye esir eyleyen; kediye aslana döndüren”¹¹³ şeyin ne olduğu üzerinde de çok düşünür. Zaten onun başlıca derdi de budur. Hep bu derdi çerçevesinde düşünür ve millette, bir bilge kişi –*müdrük bir ağsaggal*– gibi tarihini, milletin başına gelenleri dolaylı veya dolaysız yolla anlatır.

Sonuç

İnsanın dünyada bıraktığı iz, *çığır* onu sonsuzluğa götürecektir tek yoldur. Kişi eseriyle yaşar. Sonsuzluk âlemine uğurladığımız Bahtiyar Vahabzade’yi ebedileştiren fikir ve duyguları, yaşama gayesi, şahsiyetinin temellerini de yapan ana düşüncenin, ölümsüzlük duygusunun dava adamlığıyla, ülkücülüğüyle paralel olarak onun şiirlerine yansıdığını görürüz. *İnançlarıyla, fikirleriyle bugün de aramızda diri olduğunu, yaşadığını, ölümsüzlüğe ulaştığını* 1991’de yazdığı “Sine Taşı” adlı şiirinde de görmek mümkündür.

“Siz koymayın mezarıma sine taşı
Ben diriyim mezarda da,
Çünkü ölmez inamım var.
O dünyadan bu dünyaya dönmeđime
Benim deli gümanım var.
Yok! Koymayın kabrim üstte sine taşı...”¹¹⁴

Kaynaklar

- Garayev Yaşar, Şamil Salmanov (1985), *Poeziyanın Kâmilliyi*, Yazıcı Neşr, Bakü.
Hacıyeva, Maarife (1994), *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Samsun.
Tarakçı, Doç. Dr. Celâl (1987), *Konferanslar*, Samsun.
Vahabzade, Bahtiyar (1979), *Açılan Seherlere Salam*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1987), *Ahı Dünya Fırlanır*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1958), *Aylı Geceler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1966), *Bir Ürekte Dört Fesil*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1986), *Derin Gatlara Işık*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1969), *Deniz-Sahil Gençlik*, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1995), *Gurup Düşünceleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
Vahabzade, Bahtiyar (1964), *İnsan ve Zaman*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1967), *Menim Şe’rim*, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Nağil Heyat*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1985), *Özümlle Söhbət*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1981), *Payız Düşünceleri*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1978), *Sadelikte Büyüklük*, Yazıcı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1983), *Seçilmiş Eserler*, 2. Cilt, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1991), *Şenbe Gecesine Geden Yol*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1994), *Vetendaş*, Gençlik, Bakü.
Vahabzade, Bahtiyar (1993), *Yeni Şiirler-Ümide Heykel Goyun*, Yazıcı, Bakü.

113 Vahabzade, Bahtiyar (1971), *Bir Baharın Garanguşu*, Gençlik, Bakü, s. 103.

114 Vahabzade, Bahtiyar (1995), *Gurup Düşünceleri*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., s.57..